Otrzymano: 30.06.2026
Poprawiono: 5.09.2026
Przyjęto: 7.09.2026

This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0) license: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0

Kultura Media Teologia

ISSN 2081-89-71
2026 nr 67, s. 74–89
https://doi.org/10.21697/kmt.2026.67.05

Mikołaj Janiak
Uniwersytet Gdański
https://orcid.org/0009-0009-2344-9525

Rola obrazu fotograficznego w kontekście napięć narodowościowych i procesów germanizacyjnych w Wolnym Mieście Gdańsku na przykładzie materiałów wizualnych z wybranych numerów „Gazety Gdańskiej" z lat 1935–1939

The role of the photograph in the context of ethnic tensions and Germanisation processes in the Free City of Gdańsk, as illustrated by visual material from selected issues of "Gazeta Gdańska" from 1935–1939

Abstract

This article attempts to answer the question of what role a photograph might play in a context of ethnic tensions, progressive Germanisation and violations of freedom of speech. Its aim is to conduct a quantitative and qualitative analysis of selected issues of "Gazeta Gdańska" from the period when it was published in the Free City of Gdańsk, specifically from 7 April 1935 to 31 August 1939. The research method, based on content analysis and semiotic information theory, enables the examination of photographic material published in the print media. The main research question is: whether, and if so, how, the photographic images published in "Gazeta Gdańska" served an identity-forming and propaganda function. The article also addresses the issue of the other functions of the photographic medium, as well as the subject matter of the analysed photographs and their emotional character.

Keywords

polish press, media functions, press photography, Free City of Gdańsk, media content analysis

Abstrakt

Artykuł stanowi próbę odpowiedzi na pytanie, jaką rolę może pełnić obraz fotograficzny w sytuacji napięć narodowościowych, postępującej germanizacji oraz łamania wolności słowa. Jego celem jest przeprowadzenie eksploracyjnego studium jakościowego wybranych numerów „Gazety Gdańskiej" z okresu funkcjonowania w Wolnym Mieście Gdańsku, dokładnie od 7 kwietnia 1935 r. do 31 sierpnia 1939 r. Metoda badawcza, oparta na analizie treści (ang. *content analysis*) oraz semiotycznej teorii informacji, umożliwia zbadanie materiałów fotograficznych publikowanych w prasie drukowanej. Główne pytanie badawcze brzmi: czy oraz w jaki sposób obrazy fotograficzne zamieszczane w „Gazecie Gdańskiej" pełniły funkcję tożsamościową i propagandową. Artykuł podejmuje również zagadnienie pozostałych funkcji medium fotograficznego, a także tematyki analizowanych zdjęć oraz ich nacechowania emocjonalnego.

Słowa kluczowe

prasa polska, funkcje mediów, fotografia prasowa, Wolne Miasto Gdańsk, analiza zawartości mediów

Wstęp

Prasa drukowana w Wolnym Mieście Gdańsku (WMG) pełniła ważną rolę w życiu społecznym i politycznym, odzwierciedlając złożoność wielonarodowego i wieloetnicznego miasta, a od 1919 roku także autonomicznego państwa-miasta. Gazety wydawano w językach niemieckim, polskim i kaszubskim. Najstarszą polskojęzyczną gazetą wydawaną w Gdańsku była „Gazeta Gdańska", ukazująca się od 1891 roku (Romanow, 2016). Dla porównania, najstarszą gazetą niemieckojęzyczną była „Wöchentliche Zeitung aus mancherley Orten", której pierwszy numer wydano w 1618 roku (Lankau, 1960). Z kolei najstarszą gazetą wydawaną w języku kaszubskim był „Gryf", pismo ukazujące się wprawdzie w Kościerzynie, ale ściśle związane z Gdańskiem, założone w 1908 roku przez Aleksandra Majkowskiego (Cieślak, 1963).

Prof. Andrzej Romanow w monografii „Prasa polska w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939" wskazuje około 60 tytułów wydawanych z inicjatywy polskiej, z czego blisko połowę stanowiły dodatki do gazet (Władyka, 1980, s. 139). Część prasy polskiej, adresowanej do odbiorcy niemieckiego oraz do zgermanizowanej ludności pochodzenia polskiego, ukazywała się w języku niemieckim.

Prasa w WMG pełniła nie tylko podstawowe funkcje, takie jak informacyjna i perswazyjna, lecz także funkcję tożsamościową, ponieważ jej zadaniem było reprezentowanie i ochrona interesów narodowych zarówno strony polskiej, jak i niemieckiej. Choć formalnie, na mocy Konstytucji WMG, prasa polska miała zagwarantowaną wolność słowa i nie podlegała cenzurze, w praktyce niemieckie sądy i policja – wraz ze wzrostem poparcia dla Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (NSDAP) coraz silniej podporządkowane polityce III Rzeszy – dokonywały konfiskat polskich gazet w celu osłabienia finansowego polskich redakcji i doprowadzenia ich do upadłości. Dziennikarze piszący po polsku byli prześladowani, aresztowani i zmuszani do opuszczenia WMG, a polskie redakcje i drukarnie stały się celem ataków bojówek NSDAP (Instytut Pamięci Narodowej, 2022).

Spośród ówczesnych przekazów prasowych warstwa wizualna pozostaje znacznie rzadziej analizowanym obszarem niż przekaz pisany, choć ze względu na swój potencjał propagandowy, zasługuje na szczególną uwagę badawczą. Problematyka niniejszego artykułu koncentruje się na roli materiałów wizualnych, a konkretnie fotografii, w „Gazecie Gdańskiej", wydawanej na terenie Wolnego Miasta Gdańska, ze szczególnym uwzględnieniem okresu od kwietnia 1935 roku do września 1939 roku.

Data ta jest nieprzypadkowa. 7 kwietnia 1935 roku NSDAP zdobyła bowiem 59,31 proc. głosów w wyborach do gdańskiego parlamentu, co przełożyło się na 42 z 72 mandatów. Warto podkreślić, że naziści sprawowali władzę w Gdańsku już od maja 1933 roku, kiedy uzyskali 52,4 proc. głosów, zdobywając 38 mandatów (Gonschior, b.d.). W kwietniu 1935 roku NSDAP dążyła do zdobycia 2/3 głosów w gdańskim Volkstagu, aby zmienić ustrój z demokratycznego na totalitarny. Ponieważ nazistom nie udało się tego osiągnąć w sfałszowanych wyborach parlamentarnych,

cel ten próbowano zrealizować poprzez bezprawne działania oparte na terrorze i cenzurze. Obejmowały one m.in. wprowadzenie ustaw norymberskich, nazifikację instytucji publicznych, ograniczanie wolności prasy drukowanej, a także brutalne rozprawienie się z opozycją polityczną.

Ze względu na represyjną cenzurę stosowaną przez niemieckie władze wobec polskich redakcji prasowych przyjęto założenie, że w obawie przed konsekwencjami prawnymi, wynikającymi z zaostrzania przepisów oraz konfiskat gazet pod zarzutem rzekomego „szkalowania" gdańskiego Senatu, a także pozaprawnymi, takimi jak akty wandalizmu dokonywane przez bojówki NSDAP, polskie gazety w latach 1935–1939 stosowały strategie charakterystyczne dla tzw. propagandy białej (Kornacka-Grzonka, 2023). Miały one na celu promowanie polskiej racji stanu w warunkach dyskryminacji ludności polskiej przez niemieckie władze WMG, między innymi poprzez odpowiednią selekcję informacji.

Cel artykułu naukowego i metoda badawcza

Celem artykułu jest przeprowadzenie analizy semiotycznej wybranych materiałów fotograficznych drukowanych w „Gazecie Gdańskiej" w latach 1935–1939, traktowanych jako środki społecznego oddziaływania. Pytanie badawcze postawione w niniejszej pracy odnosi się do funkcji mediów i brzmi następująco: w jaki sposób fotografie publikowane w „Gazecie Gdańskiej" w badanym okresie mogły pełnić funkcję tożsamościową i propagandową?

W koncepcji badawczej uwzględniono szczególny kontekst społeczny i polityczny drugiej połowy lat 30. XX wieku, kiedy „Gazeta Gdańska" podlegała szykanom ze strony niemieckich władz Wolnego Miasta Gdańska. Na podstawie wiedzy historycznej można przypuszczać, że fotografie, a także inne materiały graficzne, dołączane do artykułów odgrywały rolę jawnej propagandy, a także komunikowania symbolicznego i tożsamościowego. Język obrazu, poprzez swoją specyficzną „gramatykę wizualną" (Penkowska, 2017), może służyć wywoływaniu określonych efektów oraz przekazywaniu idei, zarówno we współdziałaniu ze słowem pisanym, jak i jako niezależne medium społeczne.

Za pomocą symboli można budować znaczenia, a semiotyka umożliwia ich odkodowanie. Dzięki kodowi wizualnemu możliwe staje się odczytywanie znaczeń. Ponieważ istnieje pewien uniwersalny zestaw znaków i znaczeń, język obrazu, podobnie jak język werbalny, może zostać użyty w określonej grupie społecznej oraz w konkretnym kontekście miejsca i czasu (na przykład w środowisku mniejszości narodowej Polaków żyjących w Wolnym Mieście Gdańsku pod opresyjnymi rządami NSDAP) w sposób specyficzny, określany niekiedy jako kod aluzyjny, a według Rolanda Barthes'a (Barthes, 1964) konotacyjny, składający się z dwóch warstw: denotacji i konotacji (Kajfosz, 2016). Bywa on również opisywany jako kod ezopowy (Szpak, 2014) i symboliczny.

W artykule zastosowano metodę badawczą opartą na jakościowym studium przypadku. Materiał badawczy stanowią fotografie umieszczane w „Gazecie Gdańskiej" w numerach ukazujących się od 7 kwietnia 1935 roku, czyli od drugich wygranych przez NSDAP wyborów do parlamentu Wolnego Miasta Gdańska, do wybuchu II wojny światowej, a więc do września 1939 roku.

Próba badawcza została dobrana celowo również z innego powodu. Mianowicie około 1935 roku w „Gazecie Gdańskiej" zaczęto regularnie zamieszczać materiały graficzne, w tym fotografie, które stanowią szczególnie cenny materiał do analizy treści. Ich pojawienie się było rezultatem upowszechnienia medium fotografii w latach 30. XX wieku na terenie Polski, Wolnego Miasta Gdańska oraz całej Europy. Jednostką analizy są wszystkie fotografie znajdujące się w drukowanych numerach gazety, w tym także ogłoszenia reklamowe zawierające fotografię, z wyłączeniem grafik, ilustracji oraz podpisów reklamowych. W artykule skoncentrowano się na analizie oddziaływania fotografii jako samodzielnego medium wpływu społecznego, niezależnie od towarzyszącego im przekazu pisanego, obejmującego tytuły i treść artykułów oraz podpisy pod analizowanymi fotografiami. W części badawczej podjęto natomiast próbę analizy fotografii w powiązaniu z tekstem, aby ocenić, czy ich łączne oddziaływanie może wzmacniać przekaz i zwiększać jego potencjalny wpływ społeczny.

W celu zachowania rzetelności naukowej próba badawcza została dobrana losowo za pomocą generatora AI. Dzięki temu dokonano bezstronnego wyboru jednostek z określonej populacji badawczej. Spośród dostępnych w archiwach cyfrowych wydań „Gazety Gdańskiej" z okresu 7.04.1935 r. – 31.08.1939 r. wylosowano 10 numerów, w których zamieszczono łącznie 47 fotografii, stanowiących materiał badawczy do jakościowej analizy treści w dalszej części artykułu. W przypadku braku w archiwum numeru gazety z wylosowaną datą, wybierano kolejny dostępny numer dziennika udostępniony w zasobach Pomorskiej Biblioteki Cyfrowej.

Ze względu na specyfikę przedmiotu analizy, którym jest nie słowo, lecz obraz, w ramach analizy jakościowej zastosowano semiotyczną teorię informacji, pozwalającą ujmować obraz jako przestrzeń symboliczną (Sztompka, 2005). Odkodowanie konkretnych znaków i symboli dokonuje się na poziomie pragmatycznym, syntaktycznym i semantycznym (Treppa, 2017, s.73-74).

Wolne Miasto Gdańsk – rys historyczny oraz kontekst polityczny i społeczny

Roman Dmowski w „Memoriale o terytorium państwa polskiego", dokumencie z 1917 roku adresowanym do ówczesnego brytyjskiego ministra spraw zagranicznych Arthura Balfoura, pisał, że przyszłe państwo polskie powinno obejmować m.in. tzw. „Polskę niemiecką", czyli Wielkopolskę z Poznaniem oraz Prusy Zachodnie z Gdańskiem. Ówczesny prezes Komitetu Narodowego Polskiego powtórzył swoje postulaty

w memoriale z 1918 roku skierowanym do 28. prezydenta Stanów Zjednoczonych Woodrowa Wilsona. Dmowski przekonywał, że Gdańsk, po ponownym włączeniu do Rzeczypospolitej, ma potencjał, by stać się największym portowym miastem Bałtyku (Semków, 2023, s. 73).

Z kolei Wincenty Witos podczas jednego z pierwszych posiedzeń Sejmu Ustawodawczego, 22 lutego 1919 roku, mówił:

> […] cudzych ziem i ludów zabierać nie chcemy, ale swoich ziem i swoich braci nikomu na pastwę i na zagładę nie oddamy. Nie damy sobie wydrzeć ani Lwowa ze wschodnią Galicją, ani Śląska z Cieszynem, ani Orawy i Ziemi Spiskiej, ani ziem polskich dawnego zaboru pruskiego z Poznaniem i Gdańskiem, ani naszych ziem wschodnich z Wilnem, jako nieoddzielnych części naszego państwowego organizmu (Semków, 2023, s. 73).

Podczas konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 roku delegacja Komitetu Narodowego Polskiego, na czele z Romanem Dmowskim i Ignacym Paderewskim, posługiwała się argumentami historycznymi i ekonomicznymi przemawiającymi za przyłączeniem Gdańska do Polski. Strona brytyjska natomiast, prowadząc dyskurs z delegatami niemieckimi, którzy jako przegrani w wielkiej wojnie nie brali formalnie udziału w obradach, podnosiła argument, że Gdańsk nigdy nie był miastem polskim, a większość jego mieszkańców stanowiła ludność niemiecka. Wspomniany wcześniej prezydent USA Woodrow Wilson opowiadał się za przeprowadzeniem plebiscytu na ziemiach Pomorza Gdańskiego. Strona polska, świadoma, że głosowanie zakończyłoby się klęską Polaków, przystała ostatecznie na wariant kompromisowy, polegający na utworzeniu tzw. terytorium specjalnego (Kornat, 2014).

28 czerwca 1919 roku w podparyskim Wersalu utworzono Wolne Miasto Gdańsk, którego granice miała wyznaczyć specjalnie powołana komisja. Proklamowanie miasta, znajdującego się odtąd pod protektoratem Ligi Narodów, nastąpiło 15 listopada 1920 roku. Dwa dni później uchwalono konstytucję WMG, gwarantującą autonomię państwa-miasta oraz regulującą kwestie władzy ustawodawczej (jednoizbowy *Volkstag*), wykonawczej (senat z prezydentem na czele) i sądowniczej. Gdańsk został włączony do polskiej strefy celnej, Polska uzyskała prawo do nadzoru i zarządu koleją, a także zgodę na współudział w korzystaniu z portu i dróg wodnych. Ponadto utworzono polską pocztę oraz linie telegraficzne i telefoniczne połączone bezpośrednio z II Rzeczpospolitą. W kwestiach wojskowych strona polska posiadała tzw. mandat obronny WMG, własną składnicę tranzytową, a przede wszystkim dostęp do portu gdańskiego jako *d'attache* Polskiej Marynarki Wojennej (Instytut Pamięci Narodowej, 2021).

Przedstawicielem II RP na terytorium WMG był Komisarz Generalny Rzeczypospolitej Polskiej. Reprezentował on interesy około 30–35 tys. Polaków, czyli mniej więcej 10 proc. społeczeństwa Wolnego Miasta. Za edukację polskich dzieci

odpowiadała polska organizacja oświatowa „Macierz Szkolna". W latach 1920–1939 na terenie Gdańska funkcjonowało 12 polskich szkół i 20 tzw. ochronek, czyli przedszkoli, których rolą było przeciwdziałanie germanizacji najmłodszych Polaków poprzez naukę języka ojczystego. Istotną rolę w wychowaniu patriotycznym odgrywało także polskie duchowieństwo. Księża katoliccy skupieni wokół parafii i kaplic, w których odprawiano nabożeństwa w języku polskim, a także siostry dominikanki (Instytut Pamięci Narodowej, 2021).

Badanie polskiej prasy drukowanej w Wolnym Mieście Gdańsku należy zatem rozpocząć od umieszczenia jej w specyficznym kontekście historycznym, uwzględniając złożoność wielonarodowego i wieloetnicznego społeczeństwa ówczesnych Gdańszczan. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że od lat 30. XX wieku prasa polska w WMG była konsekwentnie i systemowo szykanowana przez stronę niemiecką, zwłaszcza po 7 kwietnia 1935 roku, kiedy NSDAP wygrała wybory do gdańskiego Volkstagu.

Zdaniem historyka dr. Jana Daniluka, od tego momentu Wolne Miasto Gdańsk stało się „poligonem doświadczalnym nazistów" (Daniluk, 2015). Zasadne wydaje się zatem spojrzenie na polskojęzyczną prasę drukowaną w WMG przez pryzmat „czwartej władzy", której rola nie ograniczała się wyłącznie do „patrzenia na ręce politykom". Stanowiła ona bowiem podstawowy element kształtowania i podtrzymywania tożsamości narodowej Polaków.

Jak zauważają historycy, istotną rolę propagandową odegrała prasa wydawana przez polskie redakcje w języku niemieckim. Z kolei polskojęzyczne gazety otwarcie określały siebie jako reprezentujące interesy Polski i Polaków mieszkających na terytorium WMG. Ich rola sprowadzała się przede wszystkim do eksponowania sukcesów Polski, na przykład poprzez publikowanie licznych artykułów poświęconych budowie portu morskiego w Gdyni.

Rola medium fotografii na ziemiach polskich w latach 30. XX wieku

Przegląd numerów „Gazety Gdańskiej", najpopularniejszej gazety okresu międzywojennego, wskazuje, że mniej więcej od drugiej połowy lat 30. XX wieku znacznie większą popularność zyskały w niej elementy graficzne, takie jak ilustracje, rysunki i fotografie. Gwałtowny wzrost liczby tych ostatnich mógł być związany z ewolucją medium fotograficznego, którego rozwój technologiczny pod koniec lat 20. XX wieku doprowadził do jego powszechnego wykorzystania również w prasie drukowanej. Jedną z przyczyn było wynalezienie podręcznego aparatu małoobrazkowego, m.in. niemieckiej marki Leica, produkowanej masowo od 1925 roku (Leica Camera AG, b.d.), następnie Lumicoloru braci Lumière (Fuchs, 2013) oraz amerykańskiego Kodaka (Prokurat, 2015). To właśnie ten ostatni zyskał największą rozpoznawalność i stał się najpopularniejszym aparatem XX wieku.

Rozpowszechnienie aparatu małoobrazkowego, także na ziemiach historycznie należących do Polski, przyczyniło się do wzrostu popularności medium fotograficznego w prasie drukowanej. W latach 20. i 30. XX wieku fotografia była traktowana albo jako forma sztuki, w której dominował nurt piktorializmu, naśladujący malarstwo, albo jako środek społecznego przekazu, często pełniący funkcję ilustracji do artykułu prasowego. Chociaż fotografia dokumentalna nie była powszechnie uznawana za gałąź sztuki, jej rola nie ograniczała się wyłącznie do obrazowania rzeczywistości.

Kiedy Jan Bułhak, główny przedstawiciel polskiego piktorializmu oraz tzw. fotografii ojczystej wydawał książkę *Fotografika. Zarys fotografii artystycznej* (Bułhak, 1931), w nurcie dokumentalnym działali m.in. Józef Szymańczak, dokumentujący biedę na Kresach Wschodnich, oraz Aleksander Minorski, który zasłynął przedwojennymi fotografiami dzieci z ubogich rodzin robotniczych żyjących w ówczesnej Warszawie (Jurecki, b.d.). Z kolei Tadeusz Rydet zyskał rozpoznawalność dzięki serii fotografii inspirowanych polskim folklorem i krajobrazem Doliny Prutu (Huculszczyzny), wydawanych w formie znaczków pocztowych (Muzeum Fotografii w Krakowie, b.d.).

Fotografowie pochodzenia żydowskiego, tacy jak Mojżesz Worobiejczyk z Wilna oraz Roman Vishniak z Warszawy, zajmowali się dokumentowaniem życia polskich Żydów mieszkających na terenie II Rzeczpospolitej (Jurecki, b.d.). Choć fotografia dokumentalna tego okresu nie była powszechnie uznawana za formę sztuki, stanowiła ważne narzędzie zapisu ówczesnych wydarzeń społecznych i politycznych. Dla piktorialistów tzw. „fotografia artystyczna", nazywana niekiedy „fotografiką", oznaczała maksymalne upodobnienie fotografii do malarstwa. Miękkie światło, rozmyte kontury, a także ręczna modyfikacja odbitek negatywowych pozostawały w kontrze do fotografii dokumentalnej, traktowanej jako rzemiosło pozbawione artyzmu. Mimo to fotografia reportażowa stanowiła ważny środek społecznego oddziaływania. Przytoczone wyżej przykłady wydają się potwierdzać tę tezę. Obraz fotograficzny jako medium, czyli środek przekazu, może bowiem pełnić wiele funkcji jednocześnie.

Analiza fotografii zamieszczanych w „Gazecie Gdańskiej". Uwagi wstępne do metodologii badań

Analiza treści opiera się na losowym doborze próby badawczej obejmującej okres od 7 kwietnia 1935 r. do 31 sierpnia 1939 r. Jak wskazano wcześniej, próbę badawczą stanowią poszczególne numery „Gazety Gdańskiej", natomiast jednostką analizy była każda fotografia uwzględniona w badanym materiale, odnaleziona w danym numerze. Przy wykorzystaniu narzędzia sztucznej inteligencji wyłoniono 10 numerów gazety. Przyjęto przy tym założenie, że w przypadku braku wylosowanego numeru w archiwum Pomorskiej Biblioteki Cyfrowej do analizy włączany jest kolejny numer

dostępny w zasobach internetowych biblioteki (Gazeta Gdańska, 1891-1939). Ponieważ archiwum zawierało wydania gazet jedynie do końca maja 1939 r. i nie obejmowało okresu od 1 czerwca do 31 sierpnia 1939 r., ostatnim analizowanym numerem jest egzemplarz z 8 maja 1939 r. W ten sposób wyłoniono następujące numery „Gazety Gdańskiej":

1. 27 maja 1935 r.
2. 18 listopada 1935 r.
3. 10 lutego 1936 r.
4. 28 lipca 1936 r.
5. 15 marca 1937 r.
6. 7 stycznia 1938 r.
7. 19 kwietnia 1938 r.
8. 31 sierpnia 1938 r.
9. 12 grudnia 1938 r.
10. 8 maja 1939 r.

Następnie przeprowadzono jakościową analizę treści, w której jednostkę badawczą stanowiła każda z 47 fotografii, zamieszczonych w 10 losowo dobranych numerach gazety. Celem badania było udzielenie odpowiedzi na pytanie, jakiej tematyki dotyczyły poszczególne fotografie, jakie funkcje pełniły oraz jakimi emocjami były nacechowane. Główne pytanie badawcze postawione w artykule dotyczyło tego, czy i w jaki sposób obrazy fotograficzne publikowane w „Gazecie Gdańskiej" w danym okresie pełniły funkcję tożsamościową i propagandową.

W ramach tego działania dokonano kategoryzacji tematów, funkcji, a także potencjału nacechowania emocjonalnego fotografii. W zakresie doboru tematów, wydźwięku oraz poziomu emocjonalnego nie przyjęto jednak kategorii a priori. Zostały one wyodrębnione na podstawie wstępnej analizy zawartości, a następnie wykorzystane w zasadniczej analizie jakościowej, której wyniki przedstawiono poniżej. Wstępny klucz kategoryzacyjny zastosowano natomiast do funkcji fotografii. Na podstawie dostępnej literatury (Kozłowska, 2006) oraz własnych obserwacji medioznawczych wyłoniono 8 podstawowych funkcji (F) oraz 2 dodatkowe, zawarte w głównym pytaniu badawczym niniejszej pracy. Klasyfikacja tematów, a także przypisanie funkcji oraz wydźwięku emocjonalnego zakładało możliwość wielokrotnego wyboru. Potencjalny poziom emocji mógł być niski/neutralny (E0), średni (E1) bądź wysoki (E2). W kontekście relacji zdjęcia z tekstem zastosowano następując wzorzec: T0 – dla fotografii zrozumiałych bez tekstu, T1 – dla fotografii, gdzie tekst uzupełnia lub wzmacnia przekaz fotografii, T2 – w którym tekst jest niezbędny do prawidłowego odkodowania znaczenia fotografii.

Ponadto wyodrębniono kategorię „uwagi semiotyczne", obejmującą swobodne interpretacje autora wynikające z analizy fotografii. Nie przyjęto w jej obrębie z góry określonego zestawu kodów, pozostawiając przestrzeń do samodzielnych wniosków.

Wybrane funkcje:

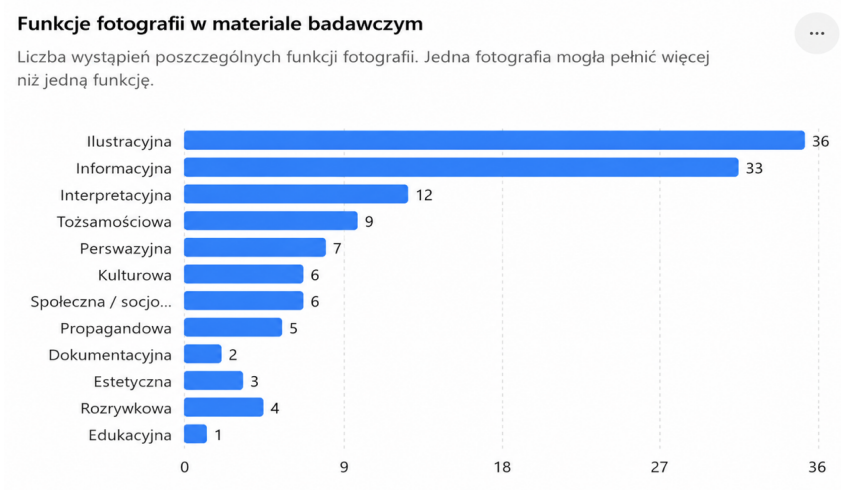
1. Informacyjna (F1)
2. Perswazyjna/nakłaniająca (F2)
3. Interpretacyjna/wyjaśniająca (F3)
4. Socjologiczna (F4)
5. Edukacyjna (F5)
6. Rozrywkowa (F6)
7. Kulturowa/ciągłości (F7)
8. Ilustracyjna (F8)
9. Tożsamościowa (F9)
10. Propagandowa (F10)

Wyniki analizy wizualnej

Pierwszy wykres przedstawia liczbę wystąpień poszczególnych funkcji fotografii, przy czym należy zaznaczyć, że jedna fotografia mogła pełnić więcej niż jedną funkcję. Każdej jednostce badawczej przypisano funkcje, które uznano za dominujące.

Najczęściej występującą funkcją była ilustracyjna (jako uzupełnienie tekstu ilustracją) oraz informacyjna, co wynika z charakteru fotografii reporterskiej, której podstawowym zadaniem jest dokumentowanie rzeczywistości.

Kolejnymi często występującymi funkcjami były funkcja interpretacyjna, zakładająca określony sposób ukazywania rzeczywistości przez fotografa oraz funkcja tożsamościowa, której obecność odnotowano łącznie 9 razy, co stanowi około 20% wszystkich fotografii. Druga funkcja uwzględniona w pytaniu badawczym, propagandowa, pojawiła się 5 razy, czyli w około 11% analizowanych fotografii prasowych. Szczegółowe dane przedstawia wykres zamieszczony na ryc. 1.

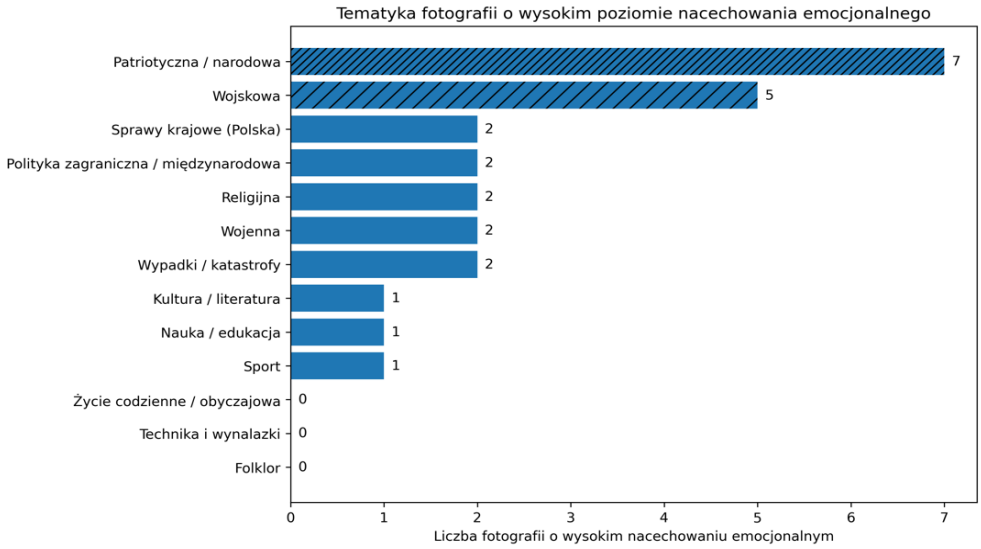
Ryc. 1. Funkcje fotografii w materiale badawczym, opracowanie własne

Poziomy wykres słupkowy przedstawiający częstotliwość występowania funkcji fotografii w 47 analizowanych zdjęciach prasowych. Najczęściej występuje funkcja ilustracyjna – 36 wskazań, następnie informacyjna – 33 i interpretacyjna – 12. Funkcję tożsamościową odnotowano 9 razy, a propagandową 5 razy. Pozostałe funkcje występują rzadziej. Jedna fotografia mogła pełnić więcej niż jedną funkcję.

Następny wykres (ryc. 2) prezentuje związek pomiędzy zakresem tematycznym badanych fotografii a wysokim potencjalnym poziomem nacechowania emocjonalnego. Najwyższym potencjalnym poziomem nasycenia emocjonalnego charakteryzowały się fotografie o tematyce patriotyczno-narodowej i wojskowej.

Poziomy wykres słupkowy przedstawiający tematykę fotografii o wysokim potencjale nacechowania emocjonalnego. Najwięcej wskazań dotyczy tematyki patriotyczno-narodowej – 7 oraz wojskowej – 5. Pozostałe kategorie, w tym polityka zagraniczna, religia, sprawy krajowe i wypadki, uzyskały od jednego do dwóch wskazań. Kategorie życia codziennego, techniki i folkloru nie uzyskały wskazań.

Podczas analizy jakościowej stworzono wykaz postaci oraz przedmiotów obecnych na zdjęciach, jako potencjalnych wskaźników analizowanych zjawisk.

Ryc 2. Tematyka fotografii o potencjale wysokiego poziomu nacechowania emocjonalnego, opracowanie własne

Tab. 1. Osoby oraz przedmioty jako wskaźnik analizowanych zjawisk

Tabela składająca się z dwóch kolumn i 47 pozycji, odpowiadających fotografiom poddanym analizie. Pierwsza kolumna zawiera numery fotografii, druga wymienia przedstawione na nich osoby i przedmioty. Wśród zidentyfikowanych elementów znajdują się politycy, wojskowi, sportowcy, artyści, uczestnicy uroczystości, a także obiekty, takie jak statki, samoloty, pomniki i budynki. Zestawienie służy identyfikacji elementów wizualnych istotnych dla analizy semiotycznej.

Nr fot.	Osoby i przedmioty
1	Zawodnicy, ppłk Jan Tadeusz Wolszlegier (dowódca 1. Batalionu Balonowego w Toruniu)
2	Członkowie szwedzkiej rodziny królewskiej, uczestnicy uroczystości
3	Prezydent Francji (Albert Lebrun)
4	Samoloty wojskowe
5	Marszałek Pietro Badoglio, gen. Emilio De Bono (włoscy dowódcy wojskowi)
6	Córka Marii Skłodowskiej-Curie (Irène Joliot-Curie)
7	Most
8	Bokser
9	Członkowie hiszpańskiej rodziny królewskiej
10	Statki
11	Adam Koc (polski pułkownik, polityk i publicysta)
12	Śnieg, lód
13	Padłe konie, barykady
14	Młodzi powstańcy w hiszpańskiej wojnie domowej
15	George Bernard Shaw (słynny irlandzki dramaturg i prozaik)
16	Zawalony budynek
17	Wiropłat (wczesny helikopter / autogiro)
18	Pochodnia olimpijska
19	Zygmunt Heliasz (polski lekkoatleta, kulomiot), Eleanor Holm (amerykańska pływaczka)
20	Stadion olimpijski
21	Harun al-Raszid (kalif Bagdadu)
22	Admirał Miklós Horthy (regent Królestwa Węgier)
23	Węgierska dziewczyna
24	Panorama Budapesztu
25	Młody mieszkaniec Boldog (miejscowość na Węgrzech znana z tradycyjnych strojów ludowych)
26	Laureaci konkursu chopinowskiego, prof. Adam Wieniawski (kompozytor, organizator)
27	Jadwiga Wajsówna (legendarna polska lekkoatletka, medalistka olimpijska w rzucie dyskiem)
28	Francuski kolarz
29	Francuski biegacz
30	Uczestnicy obchodów rocznicy w Dyneburgu (rocznica kampanii łatgalskiej z 1920 r.)
31	Szwedzki wysłannik, Prezydent Rzeczypospolitej (Ignacy Mościcki)
32	Uczestnicy obchodów Nowego Roku w Rumunii
33	Młodzi robotnicy
34	Francuscy i australijscy rugbiści
35	Statek „Dar Pomorza”
36	Myśliwi trzymający upolowanego orła
37	Metropolita Andrzej Szeptycki (zwierzchnik Kościoła Greckokatolickiego)
38	Włoscy robotnicy, papież (Pius XI)
39	Uczestnicy uroczystości w Sępólnie (Sępólno Krajeńskie – obchody powrotu do Macierzy)
40	Pomnik Chrystusa

Nr fot.	Osoby i przedmioty
41	Karol Szymanowski (słynny polski kompozytor), dwaj muzycy
42	Gen. Władysław Bortnowski, witający go ludzie
43	Aleksandra Piłsudska (żona marszałka Józefa Piłsudskiego)
44	Uczestnicy obrad izby francuskiej
45	Adolf Heuser, Joe Quigley (zawodowi bokserzy wagi ciężkiej)
46	Brytyjscy poborowi
47	Albańscy żołnierze podczas przygotowania do defilady w Rzymie

W tym miejscu jeszcze raz należy podkreślić, że badanie przeprowadzone przez autora artykułu wykorzystywało metodę opartą na semiotycznej teorii informacji. Medium fotograficzne, traktowane jako specyficzny środek społecznego oddziaływania, zostało ujęte jako przestrzeń umożliwiająca odkodowywanie znaczeń na poziomie pragmatycznym, syntaktycznym i semantycznym (Treppa, 2017). Na wydźwięk emocjonalny analizowanych fotografii wpływała nie tylko ich treść, lecz także forma artystycznego wyrazu. Obejmuje ona m.in. grę światła i cienia, kontrast, kadrowanie, perspektywę czy kolor. Na szczególną uwagę zasługuje kilka fotografii, których oddziaływanie wydaje się silniejsze niż oddziaływanie tekstów, które ilustrowały.

Pierwsza z fotografii, która zasługuje na uwagę, przedstawia żaglowiec „Dar Pomorza", kojarzony zarówno w latach 30. XX w., jak i współcześnie, jako symbol II Rzeczypospolitej Polskiej. Tematyka morza, portu gdyńskiego oraz Polskiej Marynarki Wojennej była jednoznacznie utożsamiana z Polską i dążeniami Polaków do odbudowy, a następnie utrzymania niepodległości państwowej w realiach poprzedzających wybuch II wojny światowej. W kontekście prasy polskojęzycznej w Wolnym Mieście Gdańsku symbol, jakim był „Dar Pomorza", może być interpretowany jako element jawnej propagandy, służącej promocji polskiego patriotyzmu („Gazeta Gdańska", nr z 19 kwietnia 1938 r., s. 1).

Kolejna fotografia ma mniej jednoznaczny charakter. Przedstawia bowiem gigantycznego skalnego orła, upolowanego przez myśliwych z Zaorla w powiecie rawickim. Widok mężczyzn w mundurach, trzymających martwego, lecz wciąż „królewskiego ptaka", jak głosi tytuł fotografii, może, choć nie musi, przywodzić na myśl Orła w koronie, a więc godło II Rzeczpospolitej („Gazeta Gdańska", nr z 19 kwietnia 1938 r., s. 8).

Na uwagę zasługuje również fotografia przedstawiająca albańskich żołnierzy w zwartym szyku, przygotowujących się do defilady w Rzymie. Uwagę przykuwa gest podniesionej, wyprostowanej prawej dłoni, tzw. *Hitlergruß*, czyli hitlerowskie pozdrowienie. Należy przypuszczać, że w drugiej połowie lat 30. XX w., w realiach Wolnego Miasta Gdańska pozostającego pod silnym wpływem totalitarnej ideologii NSDAP, taki obraz niósł ze sobą znaczny ładunek emocjonalny dla potencjalnego czytelnika „Gazety Gdańskiej" („Gazeta Gdańska", nr z 8 maja 1939 r., s. 8).

Kolejną fotografią, która poprzez warstwę symboliczną koduje emocje patriotyczne i tożsamościowe, jest zdjęcie przedstawiające kompozytorów: Karola Szymanowskiego, Zdzisława Jachimeckiego i Piotra Perkowskiego, pozujących na tle zamku na krakowskim Wawelu („Gazeta Gdańska", nr 31 sierpnia 1938 r., s. 5). Podobną funkcję pełni fotografia ilustrująca polską manifestację patriotyczno-religijną z okazji odsłonięcia pomnika Chrystusa Króla („Gazeta Gdańska", nr z 31 sierpnia 1938 r., s. 5), a także portret Aleksandry Piłsudskiej, drugiej żony marszałka Józefa Piłsudskiego, opublikowany w „Gazecie Gdańskiej" z okazji jej imienin („Gazeta Gdańska", nr z 12 grudnia 1938 r., s. 1).

Szczególną uwagę zwraca fotografia przedstawiająca żołnierzy walczących w wojnie domowej w Hiszpanii. Zdjęcie ukazywało mężczyznę strzelającego z karabinu i osłaniającego się ciałem zabitego konia. Fotografia ta zawierała potencjalnie ogromny ładunek emocjonalny, ukazując okrucieństwo wojny oraz dosłowność śmierci w warunkach działań zbrojnych („Gazeta Gdańska", nr z 28 lipca 1936 r., s. 1).

Spośród analizowanych fotografii znaczna część zawierała potencjalnie umiarkowany ładunek emocjonalny. Jednak w powiązaniu z tekstem pisanym, język obrazu zaczynał odsłaniać ukryte dotąd znaczenia, dzięki czemu przekaz fotografii stawał się bardziej klarowny. To właśnie zestawienie zdjęcia z komentarzem, podpisem lub artykułem prasowym pozwalało w pełni odczytać sens obrazu fotograficznego. Przykładem jest portret trzech młodych mężczyzn w mundurach. Pełne odkodowanie znaczenia umożliwia podpis do zdjęcia: „Młodzież baskijska w Pampelunie zgłaszała się tłumnie do oddziałów powstańczych, by brać udział w marszu na Madryt". Ta informacja pozwala spojrzeć na sportretowanych żołnierzy przez pryzmat dramatycznych wydarzeń wojennych, co diametralnie zmienia wydźwięk analizowanego zdjęcia („Gazeta Gdańska", nr z 28 lipca 1936 r., s. 2).

Poniższa tabela określa liczbę fotografii w podziale na kategorie tematyczne, przy założeniu, że analiza zawartości nie ogranicza się wyłącznie do obrazu fotograficznego, lecz uwzględnia również wzajemne oddziaływanie fotografii i tekstu pisanego. Innymi słowy, zestawienie to pokazuje, które fotografie oraz w jakiej liczbie mogłyby silniej oddziaływać w połączeniu z tekstem pisanym. Ujęcie to pozwala dostrzec siłę współoddziaływania języka obrazu i języka werbalnego jako elementów komunikatu multimodalnego, a zarazem ukazuje potencjał metody badawczej opartej na analizie jakościowej, zaproponowanej przez prof. Magdalenę Lisowską-Magdziarz (Lisowska-Magdziarz, 2019).

Tab. 2. Wzajemne wzmacnianie przekazu wizualnego i tekstowego

Jest to zestawienie dziewięć kategorii tematycznych fotografii oraz liczbę zdjęć, których oddziaływanie wzmacnia towarzyszący im tekst. Tabela zawiera trzy kolumny: kategorię tematyczną, liczbę analizowanych fotografii i liczbę fotografii oddziałujących znacznie silniej w połączeniu z tekstem. Najwięcej zdjęć dotyczy polityki zagranicznej – 16, wojskowości – 13 i sportu – 11. Największą liczbę fotografii, których przekaz wzmacnia tekst, odnotowano w kategorii spraw krajowych i polskich – 4 z 8 zdjęć.

Kategoria	Analizowane fotografie	Fotografie oddziałujące znacznie silniej z tekstem
Polityka zagraniczna / międzynarodowa	16	3
Wojskowa	13	2
Sport	11	2
Sprawy krajowe / polskie	8	4
Patriotyczna / narodowa	7	3
Kultura / literatura	4	2
Nauka / edukacja	3	1
Wypadki / katastrofy	3	1
Życie codzienne/społeczne	2	1

Wnioski do wyników badań

Na podstawie przeprowadzonej analizy można stwierdzić, że choć badanie objęło jedynie niewielki materiał, łącznie 47 jednostek badawczych w postaci fotografii prasowych z 10. losowo dobranych numerów „Gazety Gdańskiej", obraz fotograficzny jawi się jako medium o dużym potencjale oddziaływania społecznego. Należy podkreślić, że materiał badawczy jest stosunkowo niewielki, dlatego wnioski do wyników badań należy odnosić przede wszystkim do badanego studium eksploracyjnego, aniżeli do funkcjonowania fotografii w całym badanym okresie od 7 kwietnia 1935 r. do 31 sierpnia 1939 r.

Oprócz funkcji informacyjnej i ilustracyjnej istotną rolę odgrywa także funkcja tożsamościowa, a ponadto interpretacyjna, w której ujawnia się znaczna możliwość selekcji informacji poprzez dobór kadru dokonany przez autora zdjęcia. Również funkcje perswazyjna, kulturowa, społeczna, a wreszcie propagandowa wykazują dużą zdolność do kreowania medialnego obrazu rzeczywistości. Jak wynika z badań, obraz fotograficzny oddziałuje na emocje znacznie silniej w sytuacji powiązania z tekstem pisanym.

Wspomniana już funkcja propagandowa zwykle ogranicza się do tzw. propagandy jawnej. Jej rolą była promocja patriotyzmu poprzez eksponowanie fotografii o tematyce niepodległościowej. Na uwagę zasługuje fakt, że wszystkie wymienione wyżej elementy służyły propagowaniu „ducha polskości", natomiast stosunkowo rzadko odnosiły się wprost do wydarzeń rozgrywających się w samym Gdańsku. W tym sensie materiał fotograficzny, podobnie jak artykuły ilustrowane fotografiami, nie dotyczył bezpośrednio społecznej czy politycznej problematyki Wolnego Miasta Gdańska. Czynił to jednak pośrednio poprzez eksponowanie tematów z zakresu

polityki krajowej oraz podkreślanie, m.in. za pomocą symboliki patriotycznej, linii redakcyjnej gazety.

Autor pracy pomocniczo wykorzystał narzędzie OpenAI oraz Gemini w zakresie korekty stylistycznej i gramatycznej tekstu. Przy wsparciu tego narzędzia przygotowano również wykresy i tabele na podstawie danych zgromadzonych, zakodowanych i zinterpretowanych samodzielnie przez autora. Narzędzie nie było wykorzystywane do analizy materiału badawczego, interpretacji wyników oraz formułowania wniosków.

Bibliografia

Barthes, R. (1964). *Rhétorique de l'image*. Communications, 4, 40–51.

Bułhak, J. (1931). *Fotografika: Zarys fotografii artystycznej*. Trzaska, Evert i Michalski.

Cieślak, T. (1963). „Gryf" – pismo dla spraw kaszubskich. *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego, 3*(1), 170–190.

Daniluk, J. (2015, 20 czerwca). *Prasa polska w Wolnym Mieście Gdańsku* [wypowiedź w artykule P. Celeja]. *Strefa Historii*. https://strefahistorii.pl/article/1198-prasa-polska-w-wolnym-miescie-gdansku

Fuchs, C. (2013). Anticipation and reality: A re-evaluation of autochrome projection. *PhotoResearcher, 19*, 33–42.

Gazeta Gdańska. (1891–1939). *Pomorska Biblioteka Cyfrowa*. https://pbc.gda.pl/dlibra/publication/8769/gazeta-gdanska

Gonschior, A. (b.d.). *Die Freie Stadt Danzig: Volkstagswahl 1935*. https://www.gonschior.de/weimar/Danzig/LT6.html

Instytut Pamięci Narodowej. (2021, 11 października). *Wolne Miasto Gdańsk*. https://edukacja.ipn.gov.pl/edu/materialy-edukacyjne/infografiki-historyczn/ii-rzeczpospolita/140545%2CWolne-Miasto-Gdansk.html

Instytut Pamięci Narodowej. Oddziałowe Biuro Edukacji Narodowej w Gdańsku. (2022). *Polacy w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939* [wystawa edukacyjna]. https://edukacja.ipn.gov.pl/download/210/699454/miniwystawaPolacywWMG.pdf

Jurecki, K. (b.d.). *Historia fotografii polskiej do roku 1990*. *Culture.pl*. https://culture.pl/pl/artykul/historia-fotografii-polskiej-do-roku-1990

Kajfosz, J. (2016). Mitologie Rolanda Barthes'a a antropologia kognitywna. W M. Napiórkowski i J. Wasilewski (red.), *Imperium Rolanda Barthes'a* (s. 95–106). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Kornacka-Grzonka, M. (2023). Propaganda polityczna. W P. Kuca i W. Furman (red.), *Komunikowanie polityczne w teorii i praktyce* (s. 97–105). Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Kornat, M. (2020, 10 marca). *Wolne Miasto Gdańsk – twór sztuczny: geneza i struktura* [Wykład wideo]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=gJF6cxBoAVI

Kozłowska, A. (2006). *Oddziaływanie mass mediów*. Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej.

Lankau, J. (1960). *Prasa staropolska na tle rozwoju prasy w Europie 1513–1729*. Wydawnictwo Literackie.

Leica Camera AG. (b.d.). *The history of the Leica I*. https://leica-camera.com/en-PT/photography/100-years/the-history-of-the-leica-I

Lisowska-Magdziarz, M. (2019). *Znaki na uwięzi: Od semiologii do semiotyki mediów*. Księgarnia Akademicka.

Muzeum Fotografii w Krakowie. (b.d.). *Rydet Tadeusz*. https://zbiory.mufo.krakow.pl/artist/rydet-tadeusz/

Penkowska, G. (2017). Interpretacja materiałów wizualnych w badaniach naukowych. *e-mentor, 1*(68), 11–16. https://doi.org/10.15219/em68.1287

Prokurat, S. (2015). *Niezwykłe początki znanych firm*. PWN.

Romanow, A. (2016). Założenie i wydawcy „Gazety Gdańskiej" (1891–1939). *Rocznik Historii Prasy Polskiej, 19*(1), 71–99.

Semków, P. (2023). The image of Eastern Lesser Poland in "Gazeta Gdańska" – daily paper of Poles in the Free City of Gdańsk. *Textus et Studia, 1*(33), 71–88. https://doi.org/10.15633/tes.09104

Szpak, R. (2014). Język ezopowy – interpretacje i redefinicje. Postawienie problemu. W J. Czurko i M. Wróblewski (red.), *Prze(d)sądy. O czytaniu kultury* (s. 21–30). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Sztompka, P. (2005). *Socjologia wizualna: Fotografia jako metoda badawcza*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Treppa, Z. (2017). *Obraz jako medium wprowadzające w misterium*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Władyka, W. (1980). [Recenzja książki *Prasa polska w Wolnym Mieście Gdańsku (1920–1939)*, autorstwa A. Romanowa]. *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej, 19*(2), 138–140.